

ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ЕСТЕТИЧНОГО І МОВНОГО СИНКРЕТИЗМУ «ВАГО-КАНГО» У ЛІТЕРАТУРНОМУ ТВОРІ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЯПОНІЇ «ЦУРЕДЗУРЕГУСА»

МЕТА статті – визначити роль видатного літературного твору середньовічної Японії «Цуредзурегуса» у формуванні менталітету японської нації шляхом дослідження, на основі текстологічного аналізу, жанрово-стилістичних та лексичних особливостей цього твору. Разом з тим стаття має на меті визначити, з урахуванням результатів вищезазначеного аналізу, вплив традиційної релігійно-філософської літератури Китаю на формування фразеології, зокрема паремійного фонду сучасної японської мови.

Цуредзурегуса – книга блискучого японського поета і достопамятного буддійського ченця Кенко Хосі (兼好法師, 1283–1350?), в перекладі російською мовою відома під назвою «Записки от скуки» (записки від нудьги) [Горегляд 1970], хоча у ряді робіт з історії японської літератури [Ізнага 1972] згадується і як «В часи досуга» (у години дозвілля) або «В часи досуга и пусточасья» (у години дозвілля і нічев'я). Останнє, що згадується в книзі Н.Й. Конрада «Записки истории культуры средневековой Японии» (нарис історії культури середньовічної Японії), ймовірно, нав'язано перекладом цього твору англійською мовою “Essays in Idleness” (D. Keene; G. Sansom), хоча існує також інший його англійський переклад – “The Miscellany of a Japanese Priest”, який виконав на початку минулого століття британський перекладач Вільям Н. Портер [Porter 1914; Keene 2006; Sansom 2005; Конрад 1980].

Кенко Хосі, справжнє ім'я якого Урабе Канейосі (卜部兼良), народився в 1283 р. у синтоїстському храмі Йосіда (吉田神社), недалеко від Кіото, в сім'ї настоятеля храму (важлива деталь для подальшого розкриття теми цієї статті) Канеакі (兼顕). За назвою храму, в якому народився Кенко, його часто називають Йосіда-но Канейосі (吉田の兼良, Канейосі з Йосіда). Дату

його народження прийнято вважати умовною, оскільки думки японських учених із цього приводу різняться: одні посилаються на записи у старих храмових реєстрах, що свідчать про смерть Кенко Хосі 14 травня 1350 р., а інші, покладаючись на відкриті останнім часом нові матеріали, стверджують, що Кенко був ще живий у 1351-му і навіть 1352 році [Chance 1999].

1. Жанрово-стилістичні особливості

По-перше, слід зазначити, що живильним середовищем, яке зумовило напрям і особливу тональність духовного та інтелектуального розвитку Кенко, був сам факт його народження в сім'ї настоятеля синтоїстського храму.

По-друге, величезний вплив на формування його творчої особистості справили обставини самої епохи, в якій він жив, епохи, з одного боку, насиченої ароматом «втончених смаків» аристократичної еліти попереднього періоду Хейан, а з другого – наповненої похмурими передчуттями доби «Кінця Закону»*, яка в уявленні освічених

* Одним зі складових елементів буддизму є вчення про «Три ери» (三時期, *сандзікі*), по яких потече життя «Закону», тобто вчення Сак'ямуні, після його входження в нірвану. Перша ера продовжуватиметься 500 років, і це буде час «Правильного Закону» (正法, кит. – *чженфа*, яп. – *сьобо*), тобто торжества дійсної віри. Після цього почнеться Друга ера, яка буде часом «Подібності Закону» (像防, кит. – *сянфа*, яп. – *дзьобо*), коли віра ще триматиметься, але вже зовні, формально, не оживлятиме собою всі помисли і вчинки людей. Вона триватиме 1000 років. Потім, тобто через 1500 років після кончини засновника «Закону», настає Третя ера – час «Кінця Закону» (末法, *маппо*), коли і «Подібність» його руйнується. За підрахунками буддистів, перший рік цієї останньої ери припадає на 7-й рік Ейсьо, тобто на 1052 р.

буддійською мудрістю жителів Ямато асоціювалася з періодом зла і лиха, коли есхатологічні роздуми були помітною складовою умонастроїв японського суспільства. Разом з тим то була епоха розпаду старих традицій і утворення нової суспільно-історичної формації в результаті запеклої боротьби між феодалними кланами Півночі і Півдня. Одночасно то був період становлення японської нації, період боротьби за ум, коли в тиглі релігійно-філософських суперечностей синтоїзму, буддизму, конфуціанства і даосизму формувався сплав нового світогляду, нового світобачення і світовідчування японців [Резаненко 2000].

Як відомо, твір *Цуредзурегуса* вважається класичним зразком жанру *дзуйхіцу*, щодо походження і літературної суті якого існують різні, деколи суперечливі, точки зору. Найранішою книгою коментарів до «Записок від нудьги», що вийшла в 1601 р., є робота Соха Хата (秦 宗巴, 1550–1607) під назвою «Цуредзурегуса дзюмьоін сьо» (徒然草寿命院抄, «Уривки із *Цуредзурегуса*»), в якій відзначена схожість цього твору з пам'ятками хейанської літератури – *Макура-но сосі* (枕草子, «Записки в узголів'ї») Сей Сьонагон (清少納言) та *Гендзі моногатарі* (源氏物語, «Повість про Гендзі») Мурасакі Сікібу (紫式部).

Відомо, що термін *дзуйхіцу* походить від китайського *суй-бі* (隨筆, «йти за пензлем») і є японським аналогом класичного жанру середньовічної китайської літератури *біцзі* (筆記).

Разом з тим слід підкреслити, що, хоча поняття *дзуйхіцу* в суто етимологічному сенсі справді є еквівалентом аналогічного терміна в китайській мові, все ж таки, якщо йдеться про «Записки», воно має цілий ряд жанрово-стилістичних конотацій, обумовлених як ідеологічними, так і світоглядними установками автора.

Пошуки аналогій жанру *дзуйхіцу* в західній есеїстській літературі приводять окремих авторів до думки про те, що «Записки» є якоюсь подібністю «Спроб» Монтеня [Chance 1999]. Зрозуміло, такі алюзії, хоч і близькі дослідникам, вихованим на традиціях літературного європоцентризму, насправді, як на нашу думку, не зовсім відповідають дійсності. Така ж оцінка, на наш погляд, до деякої міри справедлива щодо спроб уподібнити *дзуйхіцу* згадано-

му вище літературному жанру *біцзі* (подорожні замітки), засновником якого, як вважають, був сунський імператор Хун Май (1123–1202).

Літературно-філософський аналіз тексту *Цуредзурегуса*, проведений Л.Н. Chance, дав підстави вважати, що *Цуредзурегуса* взагалі не відноситься до жанру *дзуйхіцу*, а скоріше є програмним маніфестом ідеї *мудзьо* (無常, «непостійність всього суцього»; «швидкоплинність життя»), що лежить в основі буддійського вчення.

Справді, спроби дати точне формулювання жанру *дзуйхіцу* натрапляють на цілий ряд майже нерозв'язних проблем, оскільки *Цуредзурегуса* являє собою певний жанрово аморфний літературний твір, що нагадує і подорожні замітки Хун Мая, і складні за сюжетною композицією, хитромудрі байки та притчі, що переходять одна в другу, «Панчатантри», і врівноважені роздуми «Спроб» Монтеня. Проте неповторна своєрідність цього твору полягає в тому, що, з одного боку, його *дани* пронизані конфуціанським дидактизмом, а з другого – наповнені духом даоської мудрості, буддійського прагнення *саторі* і водночас – відтінками саркастичного фарсу *кьоген*.

У зв'язку з цим цікавою здається точка зору Т.П. Григор'євої, яка висунула припущення про те, що в «антижанровій» композиції «Записок», можливо, виражена особливість художнього мислення Кенко Хосі, котрий сприймає світ як постійну мінливість, а кожну річ – як мікросвіт, що закономірно приводить до методу імпрізації [Григор'єва 1979, 2005].

Так чи інакше, сплав вельми різних ідей і настроїв, що сформувалися у свідомості Кенко Хосі під впливом навколишніх обставин, сам по собі був новим явищем у розумовій культурі японського суспільства, адже нічого подібного з такою повнотою і своєрідною закінченістю до цього не спостерігалося. Тому головне, мабуть, полягає в новому дусі, яким пройняті його «Записки», у глибокому зв'язку навіяних різними обставинами роздумів Кенко зі світом природи, її красою і змінними образами.

З огляду на це хотілося б звернути особливу увагу на те, що «Записки» стали своєрідним зерцалом естетичних принципів і

норм, які увійшли до системи ментальної парадигми японців [Горегляд 2001; Park 2005]. Найважливішими з них із погляду ціннісної основи японської естетичної культури є, на нашу думку, такі взаємопов'язані категорії, як *моно-но аваре* (物の哀れ, «зворушлива чарівність речей»), *вабі-сабі* (侘・詫び/寂, «зворушлива чарівність буденного») і *юген* (幽玄, «прихована краса»).

Походження поняття *моно-но аваре*, одного з найбільш ранніх у японській літературі означень прекрасного, пов'язане з особливостями синтоїстського світосприймання, обумовленого прагненням до піднесеної відвертості. *Аваре* – це те, що викликає захоплення, схвильованість при розкритті внутрішньої (життєвої) суті речей. В ідейно-естетичному плані воно асоціюється з двома іншими поняттями – *моно-но ке* (物の気, «внутрішня енергія речі») і *моно-но когоро* (物の心, «душа речі»). Вважається, що, настроюючись на тональність «душі речі» (*моно-но когоро*), людина набуває гармонії з навколишнім світом [Пирогов 2000; Судзукі 2003; Suzuki 1988; 難波 1979].

Кенко Хосі додає поняттю *моно-но аваре* відтінку чарівної ефемерності (無常の哀れ, *мудзьо-но аваре*): «Якби життя наше тривало без кінця, не зникаючи, подібно до роси на рівнині Адасі, і не проносячись, як дим над горою Торібе, ні в чому не було б чарівності. На світі чудова саме непостійність. Подивишся на тих, що живуть, – немає нікого довговічнішого за людину. Є істоти на зразок метелика, що вмирає, не дочекавшись вечора, і на зразок цикади, що не відає ні весни, ні осені. Достатньо довгий і рік, якщо прожити його спокійно. Якщо ти шкодуєш, що не наситився життям, то і тисячу років проживши переживатимеш почуття, ніби це був сон однієї ночі. Що станеш робити у світі нескінченного життя, дочекавшись, коли зовнішність твоя стане потворною! Кажуть: «Якщо життя довге, багато наберешся сорому», – тому краще всього померти, не доживши до сорока років. Коли переступаєш цей вік, перестась соромитися свого вигляду; прагнучи змішатися з натовпом, на заході життя піклуєшся про нащадків, хочеш дожити доти, коли побачиш їхне блискуче майбутнє; лише мирськими при-

страстями опанована твоя душа, а сам ти перестась відчувати чарівність речей – це жахливо» [дан 7].

Поняття *вабі-сабі* складається із двох елементів, перший з яких «вабі» означає культ простої краси (з ознакою руйнівної дії часу), семантично близький до слова «патіна». *Сабі* – краса самоти, занедбаності. Етимологічно пов'язане зі словом *сабісій* – відокремлений, сумний, покинутий, самотній.

Естетика *вабі-сабі* полягає в усвідомленні необхідності гармонійного поєднання якнайтонших рухів людської душі зі світом природи. Це поняття зазвичай асоціюється з матеріалізованим відчуттям швидкоплинності часу, простотою, незавершеністю, недосконалістю, що додає речам особливої чарівності. Оскільки природа займає в японській естетиці центральне місце, саме невігадливість і незавершеність стали основоположними критеріями прекрасного: «Коли хтось сказав, що обкладинка з тонкого шовку незручна тим, що швидко псується, Тон'я зауважив у відповідь: «Тонкий шовк особливо привабливий після того, як краї його обшарпаються, а сувій, прикрашений перламутром, – коли черепашки обсиплюються». З тих пір я став вважати його людиною дуже тонкого смаку. У відповідь на слова про те, що начебто неприємно дивитися на багатотомний твір, якщо він не підібраний в однакових палітурках, Кою-содзу сказав: «Прагнення обов'язково підбирати предмети докупи – це заняття неуків. Набагато краще, якщо вони рорізнені». Ця думка здається мені прекрасною. Взагалі, що не скажи, збирати частини в єдине ціле недобре. Цікаво, що коли що-небудь незавершене так і залишене – це викликає відчуття, ніби життя тече довго і спокійно. Одна людина сказала якось: «Навіть при будівництві імператорського палацу одне місце навмисно залишали недобудованим. У внутрішніх і зовнішніх творах, написаних стародавніми мудрецами, теж дуже багато відсутніх розділів» [дан 82].

Поняття *юген* – «дух прихованої краси» – на відміну від *аваре*, має китайське походження і складається з двох ієрогліфів 幽 – «ю» (туманный, важкопомітний) та 玄 – «ген» (темний, таємничий). Так само як *аваре*, це поняття

індивідуальне, і смисл його полягає в неповторній, особливій, прихованій чарівності. *Юген* – це краса недомовленості, що лежить у глибині речей і явищ, прихована видимою поверхнею: «Людина, яка стверджує, що з приходом ночі всі предмети втрачають свій блиск, викликає глибокий жаль. Блиск, прикраси і пишність всіх речей бувають чарівними тільки вночі. Вдень треба виглядати просто і скромно, а вночі краще одягатися пишно і яскраво. Фігура людини, якщо вона і так гарна, у нічному освітленні стає набагато кращою, а найзвичайніший голос, якщо його чути в сутінку, викликає інтерес, він прекрасний. І аромати, і звуки природи по-справжньому прекрасні лише вночі. Справді незрівняно чарівним є убрання людини, яка відвідує вас за північ, навіть якщо ніч найзвичайніша. Молодь, тобто люди, які на все звертають увагу і придивляються одне до одного, не зважає на час доби, і тому навіть вночі, коли вже, здавалося б, людина повинна бути зовсім невимушеною, вона прагне ретельно стежити за зовнішністю, не менше, ніж удень. Красивий чоловік з настанням сутінків починає робити зачіску, а жінка з приходом глибокої ночі встає з ліжка, бере в руки дзеркало, приводить до ладу обличчя і виходить з дому. Це приємно» [дан 191].

2. Лексичні особливості

Під час написання *Цуредзурегуса* японці вже мали доступний і зручний, на відміну від раніше запозиченого у китайців складного ієрогліфічного письма, спосіб запису значущих і особливо функціональних елементів рідної мови – складові азбуки *катакана* і *хірагана*; змінилася як зовнішня форма текстів, так і в певному сенсі їхній виразний аспект. Завдяки появі змішаного письма *кандзіканамадзірібун*, заснованого на використанні в урівноваженій пропорції китайських ієрогліфів та двох складових абеток, японські літературні тексти стали більш витонченими і легкими подібно до шовкових мережив, що у певному сенсі було результатом психологічного розкріпачення їхніх авторів, оскільки залишало їм більше місця для творчої свободи думки, що живилася витокми національної мови, виховувала особливі естетичні смаки і традиції.

На думку Н.Й. Конрада, мова японського Середньовіччя була «чисто японською»; присутність китайських слів у ній була незначною і обмежувалася визначенням колом, яке включало, по-перше, буддійські терміни, зокрема сани духовництва; по-друге, назви посад і чинів. Те, що така лексика була китайською, абсолютно природно, оскільки і буддизм, і модель урядового апарату сприймалися японцями в китайській мовній оболонці. Проте з часом у повсякденну мову стали проникати в тій же оболонці і поняття буддійського вчення, і правові, соціальні, економічні, політичні терміни, які використовувалися в текстах законів і кодексів, складених у Японії за китайським зразком. Таким чином, у звичайну мову входив і постійно збільшувався шар китайської лексики (漢語, «канго»), яка відображала зміст свідомості, що ускладнився, і тематику соціальної мовної комунікації, що розширювалася. *Цуредзурегуса* певною мірою відображає ту японську мову, яка стала згодом національною японською мовою; у якій не просто присутні, а органічно сплавлені дві системи лексики: своя – японська – і чужа – китайська [Конрад 1980; Пирогов 2007; Сыромятников 1972; 1983].

Результати проведеного нами лексичного аналізу тексту *Цуредзурегуса* дозволили виділити основні предметно-тематичні групи твору і на цій основі здійснити термінологічну класифікацію відібраної лексики. Крім того, нами проаналізовані лексико-семантичні особливості афористичних висловів, що містяться в тексті твору.

2.1. Предметно-тематичні групи

До основних предметно-тематичних груп *Цуредзурегуса* можна віднести такі: «життя – смерть», «призначення людини», «сенса людського життя», «кохання», «принципи етики», «принципи естетики», «реалізація здібностей людини», «найважливіші уміння людини», «Учення (Шлях:道)».

2.2. Термінологічна класифікація відібраної лексики

Далі наводиться термінологічна класифікація, здійснена на основі лексико-семантичного аналізу тексту *Цуредзурегуса*.

Терміни, що відносяться до учення буддизму і його обрядових елементів:

後世, «госе» (прийдешній світ: буддистський рай) [дан 83]; 首楞嚴院, «сюрєгон» (санскр. Sūrangama) (десятиглава сутра, що входить до Тріпітаки; одна з основних сутр секти дзен) [дан 179]; 念仏, «нембуцу» [дан 222]; 八災, «хассай» (вісім нещастя – вісім станів, що заважають стану відчуженості: горе, страждання, радість, насолода, бажання, цікавість, вдих і видих); 六塵, «рокудзін» (шість скверн: колір (похитливість), голос (любовні пісні), аромат (запах плоті), смак (обжерливість), торкання (доторкання до голого тіла) і закон (марнослів'я), що забруднюють людське серце) [дан 9] тощо.

Терміни, що відносяться до статусу буддистського чернецтва:

梵論梵論, «бороборо» (жебрущий чернець) [дан 115]; 琵琶法師, «біва хосі» (сліпі співаки-ченці, що мандрують, виспівуючи під акомпанемент біва уривки з *Хейке моногатарі*) [дан 226].

Конфуціанські терміни:

恩愛, «он'ай(оннай)» (природне відчуття батьківської, синівської, подружньої або братської любові); 六科, «рокка» (шість мистецтв: правила ввічливості, музика, стрільба з лука, їзда верхи, каліграфія та арифметика) [дан 122] тощо.

Назви синтоїстських храмів:

Ісе (伊勢), Камо (賀茂), Касуга (春日), Хейя (平野), Сумійосі (住吉), Міва (三輪), Кібуне (貴船), Йосіда (吉田), Охарано (大原野), Мацу-но-о (松尾), Уме-но мія (梅宮) [дан 24], Івасімідзу (石清水), Гокурадзі (極樂寺, так званий синтоїстсько-буддистський храм) [дан 52] тощо.

Назви буддистських храмів:

Ходзьо (法成寺) [дан 25], Хокке (法花堂) [дан 25], Кійомідзу (清水[寺]) [дан 47], Агуї (安居院) [дан 50], Ніннадзі (仁和寺) [дан 52], Кора (高良) тощо.

Терміни, що відносяться до сфери відправлення релігійних обрядів:

中陰, «тюей» (проміжна тьма / будд. «сім седмиць» / сорок дев'ять днів після смерті людини, коли вона перебуває між колишнім життям і новим переродженням).

Терміни, що відносяться до ритуальних церемоній:

佐義長・三毬杖, «сагіте» (факел, зроблений з трьох палиць молодого бамбука з прив'язаними до нього віялом, «сприятли-

вими письменами» та іншими предметами) [дан 180]; 追儺, «цуйна» (також 鬼遣らい, 鬼儺) (ритуальна пантоміма, яку розігрували при імператорському дворі в ніч на Новий рік) [дан 19]; 四方拜, «сіхохай» («шанування чотирьох сторін» – церемонія, що здійснюється імператором під час тигра (5 год. 30 хв.) першого дня Нового року) [дан 19] тощо.

Назви релігійних свят:

灌仏会, «канбуцуйо» (святкування роковин народження Будди) [дан 19].

Імена відомих японських і китайських поетів, прозаїків та філософів:

Сей Сьонагон (清少納言) [дан 1], Кі-но Цураюкі (紀貫之) [дан 14], Лао-Цзи (老子) [дан 13] тощо.

Назви відомих літературних і філософських творів Японії та Китаю:

«Записки в узголів'ї» (枕草子, *Макура-нососі*) [дан 1]; «Розповіді старця Йоцугі» (世継物語, *Йоцугімоногатарі*) [дан 6]; «Збірка творів пана Бо» (白氏文集, *Хакусімондзю*) [дан 13]; «Канонічна книга мудреця з Наньхуа» (南華の篇, інша назва *Чжуан цзи*) [дан 13]; «Збірка стародавніх і нових пісень» (古今集, *Кокінсю*) [дан 14]; «Повість про Гендзі» (源氏物語, *Гендзі моногатарі*) [дан 14]; «Нова збірка стародавніх і нових японських пісень» (新古今和歌集, *Сінкокінвакасю*) [дан 14]; «Збірка міріад листків» (万葉集, *Ман'юсю*) [дан 210] тощо.

Цитати з відомих літературних і філософських творів Японії та Китаю:

«Тут уріж, там збав: думаю, що нащадків не буде» (こゝをきれ、かしこを断て。子孫あらせじと思ふなり) [дан 6] – цитата з двотомного життєпису «Сьотоку Тайсі» (聖徳太子殿), складеного в 917 р. поетом і прозаїком Фудзіваро Канесуке;

«Якщо життя довге, багато наберешся сорому» (つくづくと一年を暮らす程だにも、こよなうのどけしや) [дан 7] – цитата з трактату *Чжуан цзи* видатного китайського поета і мислителя IV ст. до Р.Х. Чжуан Чжоу;

«Час минає, сліди діянь зникають, йдуть, змінюючись, радість, смуток» (時うつり事去り、樂しび悲しび行きかひて、花やかなりし邊も、人すまぬ野らとなり、變らぬ住家は人あらたまりぬ) [дан 25] – фраза, цілком запозичена з передмови до *Кокінвакасю*;

亢龍有顔悔, «Розкаяння дракона, що

піднісся» – фраза з коментарю до гексаграми №1 «Іцзіну» [дан 83] тощо.

Імена відомих історичних осіб:

聖徳太子 (Сьотоку Тайсі) [дан 6]; 唐橋の中將 (Карахасі-тюдзьо) [дан 42]; 藤原公世 (Фудзівара Кін'йо) [дан 45] тощо.

Топоніми:

伊勢 (Ісе) [дан 50]; 京東 (Кіото) [дан 50]; 奈良 (Нара) [дан 139] тощо.

Гідроніми:

飛鳥川 (Асукагава) [дан 25]; 追河 (Ойгава) [дан 51]; 有栖川 (Арісугава) [дан 114] тощо.

Назви посад у державному апараті:

舍人, «тонері» (придворні чиновники, що складали палацову гвардію і свиту імператора) [дан 1]; 中書, «тјусьо» (китайський варіант назви посади голови *накацукаса* (中務), одного з восьми відомств, створених у результаті реформи Тайка (大化) [дан 6]; 太政大臣, «дадзедайдзін» (перший міністр – голова державної ради) [дан 6]; 左大臣, «садайдзін» (лівий міністр – другий за значенням чиновник у державі); 右大臣, «удайдзін» (правий міністр – міністр двору) тощо.

Назви посад надвірних слуг:

主殿司, «тономодзукаса» (слуга, що виконує різні господарські роботи в імператорському палаці) [дан 100].

Терміни, що відносяться до сфери прикладних мистецтв:

神楽, «кагура» (ритуальний танець у масках, який виконується під час щорічних святкувань перед синтоїстськими храмами у супроводі оркестру національних інструментів) [дан 16];

Назви музичних інструментів:

箏築き, «хігірікі» (бамбукова сопілка китайського походження, що використовувалася у синтоїстських храмах під час ритуальних обрядів) [дан 16]; 琵琶, «біва» (різновид лютні, завезений з Китаю в епоху Нара) [дан 16] тощо.

Літературні терміни:

長唄・長歌, «нагаута» (одна з традиційних форм японської поезії) [дан 210]; 樂府, кит. «юефу» (назва ктайського народного поетичного жанру) [дан 226]; 作文, «сакумон» (віршування, уміння складати вірші китайською мовою) [дан 1]; 連歌, «ренга» (японський вірш із 31 складу) [дан 80] тощо.

Старовинні назви місяців за місячним календарем:

如月, «кісарагі» (2-й місяць за місячним календарем) [дан 238]; 卯月, «удзукі» (4-й місяць за місячним календарем) [дан 104, 139]; 長月, «нагацукі» (9-й місяць за місячним календарем) [дан 32]; 皐月, «сацукі» (5-й місяць за місячним календарем) [дан 238]; 神無月, «каннадзукі» (10-й місяць за місячним календарем) [дан 11] тощо.

Етніоніми:

戎・夷, «ебісу» (специфічна назва айнів) [дан 80].

Назви національного одягу, взуття тощо:

小袖, «косоде» (шовковий халат з короткими рукавами, що носили придворні під верхнім одягом); 直垂, «хітатаре» (повсякденний халат, позбавлений спеціальних прикрас); 烏帽子, «ебосі» (старовинний головний убір); 指貫, «сасінукі» (різновид «хакама» – старовинних японських шароварів) [дан 44] тощо.

Назви страв національної кухні:

味噌, «місо» (густа приправа із соєвих бобів, що перебродили).

Назви ігор:

双六, «сугороку» (гра, що віддалено нагадує шашки) [дан 110]; 貝覆い=貝合わせ, «кайой» (старовинна японська гра, в якій як фішки використовувалися черепашки) [дан 171]; 蹴鞠, «кемарі» (старовинна японська гра, що нагадує футбол) [дан 177] тощо.

Назви предметів меблів, домашнього начиння, елементів внутрішнього облаштування житла тощо:

黒み棚, «куромідана» (полиця для харчів, що призначалася також для зберігання посуду) [дан 118]; 障子, «сьодзі» (розсувні двері, вікна у традиційному японському будинку) [дан 184]; 柳筥, «янайбако» (вербовий ящик – підставка у формі столика, на яку за старих часів складали рукописи, головні убори, письмове приладдя тощо) [дан 237]; 破子・破籠, «варіго» (набір вкладених одна в іншу лакованих коробочок, призначених для зберігання їжі) [дан 54] тощо.

Назви мір довжини, відстані:

尺, «сяку» (30,3 см); 分, «бу» (3,03 см) тощо.

Терміни, пов'язані з фауною:

呼子鳥・喚鳥, «йобуко-дорі» (різновид зозулі) [дан 210].

2.3. Особливості афористичної лексики та фразеології

Текст *Цуредзурегуса* містить велику кількість афористичних висловів, які, будучи формально «японськими», часто мають китайське етимологічне коріння. Це дає підставу говорити про те, що під час написання «Записок» у японській мові вже відбувся так званий синкретизм «канго-ваго», коли не тільки окремі слова і терміни, а й цілі вирази та стійкі словосполучення, у тому числі фразеологізми, отримали статус національних «двійників», які за змістом відповідають своїм китайським прототипам, проте за формою є відмінними від них завдяки застосуванню складової азбуки, що дозволила повною мірою відобразити багату систему флексій японської розмовної мови тієї доби.

Великий інтерес, на наш погляд, становить зв'язок багатьох афоризмів із прислів'ями і приказками, що увійшли до складу фразеології сучасної японської мови. Цей зв'язок є очевидним свідченням впливу китайської філософської та культурної традиції в цілому на становлення національної японської мови як системи [Пирогов 2001; 築島裕 1997]. Нижче наведені відібрані нами найбільш характерні та яскраві приклади:

1. よろづにいみじくとも、色好まざらむ男は、いとさうざうしく、玉の底なき心地ぞすべき («Чоловік, який не тямить у коханні, хай би він був наймудрішим, насправді є неповноцінним і викликає таке ж почуття, як дорогоцінний кубок без дна» [дан 3]).

На основі цього афоризму народилося стійке словосполучення (ідіома) 玉の底無きが如し。Tama-no sakazuki soko naki ga gotoshi («Як яшмовий кубок без дна») [日英辞 2000; 成語林 2000]. От як, зокрема, пояснюється його смисл у тлумачному фразеологічному словнику 「成語林」: «Кубок, що не має дна, навіть якщо він виготовлений з прекрасної яшми, непотрібний. Що-небудь прекрасне зовні, але те, що має серйозну внутрішню ваду. Вислів приписується китайському філософові Хань Фейцзі (韓非子, 288–233)».

2. されば女の髪筋を縫れる綱には、大象もよくつなわれ、女のはける足駄にて造れる笛には、秋の鹿必ず寄るとぞいひ傳へ侍る。 («Мотузкою, звитою із жі-

ночого волосся, можна міцно зв'язати великого слона, а свистком, вирізаним з підметок взуття, яке носить жінка, напевно принадиш осіннього оленя» [дан 9]).

Цей афоризм має паремійний аналог 女の髪の毛には大象もつながる。Onna no kami-no-ke ni wa taizo mo tsunagaru («Жіночою косою можна зв'язати слона»), зафіксований у ряді тлумачних і двомовних японських словників прислів'їв та приказок [日英辞 2000; 成語林 2000].

Джерело: «大威徳陀羅尼經, *Дхарані-сутра Дайітоку* (кит. *Давеі*)» – сутра езотеричного буддизму. На японську мову перекладена в 733 р.

Відповідники в українській, російській та англійській мовах:

Укр.: Світом рядять золото і жінки [УПТП 1996].

Рос.: Женская лесьть без зубов, а с костью сложен [ПРН 1997].

Англ.: One hair of a woman draws more than ten oxen [ODEP 1970].

3. つくづくと一年を暮らす程だにも、こよなうのどけしや。 («Якщо життя довге, багато наберешся сорому») [дан 7] – цитата з трактату «Чжуан цзи, 庄子» видатного китайського поета і мислителя IV ст. до Р.Х. Чжуан Чжоу (庄周).

Цей афоризм став основою для створення аналогічного за змістом прислів'я: 命長ければ恥多し。Inochi nagakereba haji oshi («Якщо життя довге – багато сорому») [日英辞 2000; 成語林 2000].

Відповідник в англійській мові: Long life has long misery. / He that lives long suffers much.

4. 命は人を待つものかは。無常の來ることは、水火の攻むるよりも速かに... («А хіба життя чекає людину? Смерть прийде швидше, ніж хлине потік води або спалахне полум'я пожежі...») [Дан 59]).

Цей афоризм співзвучний за смислом прислів'ю 老少不定は世の習い。Rosho fujo wa yo no narai («Ані старий, ані молодий не знає, коли смерть прийде») [日英辞 2000; 成語林 2000].

Відповідники в українській, російській та англійській мовах:

Укр.: Смерть та родини не ждуть доброї години [УПТП 1996].

Рос.: Смерть за воротами не ждет [ПРН 1997].

Англ.: Death keeps no calendar [ODEP 1970].

5. 人の才能は、文明らかにして、聖の教へを知れるを第一とす。次には手かく事、旨とする事はなくとも、これを習ふべし («Таланти людини перш за все треба застосовувати для того, щоб, розбираючись у писаннях, пізнавати вчення мудреців. Далі йде каліграфія: навіть якщо не віддаватися їй цілком, навчатися її необхідно, тому що вона стане твоєю опорою в науках») [дан 122]).

Цей афоризм свідчить про те, яке важливе місце займала каліграфія в ієрархії соціальних цінностей середньовічної Японії. Безперечно його співзвуччя прислів'ю六十の手習。Rokuju no te-narai («Навчатися каліграфії в шістдесят років») [日英辞 2000; 成語林 2000].

Відповідники в українській, російській та англійській мовах:

Укр.: Грамоті вчитися – завжди приготиться [УПТП 1996].

Рус.: Учитесь никогда не поздно [ПРН 1997].

Англ.: One is never too old to learn [ODEP 1970].

6. この外の事ども、多能は君子のはづるところなり («Що стосується решти всіх занять, то дуже багатьох талантів благородна людина соромиться») [дан 122]).

Цей афоризм за формою і змістом збігається з відомим прислів'ям多芸は無芸。Tagei wa mugei («Багато умінь – відсутність уміння») [日英辞 2000; 成語林 2000]. Приписується Сюн-цзи (荀子, прибіл. 313–215 до Р.Х.) – китайському мислителю конфуціанської традиції.

Відповідники в українській, російській та англійській мовах:

Укр.: За все береться, та не все вдається [УПТП 1996].

Рус.: За все браться – ничего не уметь [ПРН 1997].

Англ.: A Jack of all trades is master of none [ODEP 1970].

7. 呂律のものにかなはざるは、人の咎なり、器の失にあらず («Якщо мелодія не виходить, винен музикант. Недоліки інструмента тут ні при чому») [дан 219]).

Цей афоризм за формою і змістом відповідає прислів'ю下手の道具しらべ。Neta no dogu shirabe («Невдаха перевіряє свій інструмент») [日英辞 2000; 成語林 2000].

Відповідники в українській, російській та англійській мовах:

Укр.: Поганому танцюристу і штани заважають [УПТП 1996].

Рус.: Плохой плясун всегда музыканта хает [ПРН 1997].

Англ.: A bad workman always blames his tool [ODEP 1970].

Висновки

1. Незважаючи на складність жанрової композиції *Цуредзурегуса*, неповторна своєрідність цього твору полягає в тому, що, з одного боку, він має риси синтоїстської світоглядності, конфуціанського дидактизму, а з другого – наповнений духом даоської мудрості, буддійського прагнення *саторі* і водночас забарвлений саркастичними відтінками *кьоген*.

2. *Цуредзурегуса* являє собою своєрідне зеркало естетичних принципів і норм, що увійшли до системи ментальної парадигми японців. Найбільш важливі з них, з погляду ціннісної основи японської культури, є такі взаємопов'язані естетичні категорії, як *моно-но аваре* (物の哀れ, «зворушлива чарівність речей»), *вабі-сабі* (侘・詫び/寂, «зворушлива чарівність буденного») і *юген* (幽玄, «прихована краса»).

3. На основі лексичного аналізу тексту *Цуредзурегуса* нами визначені основні тематичні групи твору, до яких ми відносимо такі: «життя – смерть», «призначення людини», «сєнс людського життя», «кохання», «принципи етики», «принципи естетики», «реалізація здібностей людини», «найважливіші уміння людини», «учення буддизму».

4. Поділ лексики на тематичні групи дозволив здійснити її термінологічну класифікацію, що охоплює такі рубрики: терміни буддійського вчення та його обрядових елементів; терміни, що відносяться до статусу буддійського чернецтва; терміни конфуціанського вчення; назви синтоїстських та буддійських храмів; терміни, що відносяться до сфери здійснення релігійних обрядів; терміни, що відносяться до ритуальних церемоній; назви релігійних свят; імена відомих японських і китайських поетів, прозаїків та філософів; назви відомих літературних і філософських творів Японії та Китаю; цитати з відомих літературних і філософських творів Японії та Китаю; імена відомих історичних осіб; топоніми та гідроніми; назви посад державного апа-

рату; назви посад надвірних слуг; терміни, що відносяться до сфери прикладних мистецтв; назви музичних інструментів; літературні терміни; старовинні назви місяців за місячним календарем; етноніми; назви національного одягу та взуття; назви національних страв; назви ігор; назви предметів меблів, домашнього начиння, елементів внутрішнього облаштування житла тощо; назви мір довжини, відстані тощо; терміни, пов'язані з фауною.

5. Аналіз афористичних висловів тексту *Цуредзурегуса* показав, що більшість із них мають китайське походження; це, на нашу думку, свідчить про факт завершення процесу т.зв. синкретизму «канго-ваго» на момент написання «Записок», коли не тіль-

ки окремі слова і терміни, а й цілі вирази і стійкі словосполучення, у тому числі фразеологізми, отримали статус національних «двійників», які за змістом відповідали своїм китайським прототипам, але за формою відрізнялися від них завдяки застосуванню складової абетки, що дозволила повною мірою відобразити багату систему флексій японської розмовної мови тієї доби.

6. Значної уваги заслуговує зв'язок багатьох афоризмів *Цуредзурегуса* з прислів'ями і приказками, що увійшли до складу фразеології сучасної японської мови. Цей зв'язок є очевидним свідченням впливу китайської філософської та культурної традиції в цілому на становлення національної японської мови як системи.

ЛІТЕРАТУРА

- Горегляд В.Н. Японская литература VIII–XVI вв.: Начало и развитие традиций. Санкт-Петербург, 2001.
- Григорьева Т.П. Движение красоты: размышления о японской культуре. Москва, 2005.
- Григорьева Т.П. Японская художественная традиция. Москва, 1979.
- Иэнага С. История японской культуры / Пер. с яп. Б.В. Поспелова. Москва, 1972.
- Конрад Н.И. Очерк истории культуры средневековой Японии. Москва, 1980.
- Кэнко Хоси. Записки от скуки / Пер. с яп., вступ. ст. В. Горегляда. Москва, 1970.
- Пирогов В.Л. Философия парадигмы поэтической речи (по мотивам японской лирики VII–XVIII ст.) // **Наук. вісн. каф. ЮНЕСКО Київ. держ. лінгвіст. ун-ту.** Сер.: Філологія. Педагогіка. Психологія. Київ, 2000. Вип. 2.
- Пирогов В.Л. Мудрость Востока и Запада – экософские и лингвистические основания (подход к сравнительному исследованию устойчивых фразеологизмов) // **Наук. вісн. каф. ЮНЕСКО Київ. держ. лінгвіст. ун-ту.** Сер.: Філологія. Педагогіка. Психологія. Київ, 2001. Вип. 5.
- Пирогов В.Л. Система ментальних стереотипів, відображена в японських прислів'ях і приказках // **Східний світ**, № 3. Київ, 2007.
- Резаненко В.Ф. До проблеми інтепретації деяких ключових понять китайсько-японської філософсько-релігійної традиції // **Наукові записки Національного ун-ту «Києво-Могилянська академія»**, Т. 18, ч. 1. Київ, 2000.
- Сыромятников Н.А. Древнеяпонский язык. Москва, 1972.
- Сыромятников Н.А. Классический японский язык. Москва, 1983.
- Судзуки Д.Т. Дзэн и японская культура / Пер. с англ. С.В. Пахомова. Санкт-Петербург, 2003.
- Bradley Park. **Buddhism and Japanese Aesthetics.** / Philosophy East and West – Volume 55, Number 4, October 2005.
- Chance L.H. Kenko // J. Baker et al. **Dictionary of Literary Biography** (Volume 203). Medieval Japanese Writers / Detroit, Washington, D.C., London: A Bruccoli Clark Layman Book, 1999.
- Daisetz T. Suzuki. **Zen and Japanese Culture.** Tokyo: Tuttle Publishing, 1988.
- 難波三郎。徒然草試論。岡山理科大学、笠間書院、1979。
- 木藤才蔵。徒然草。東京：新潮社、1977。
- 築島裕。国語の歴史。東京大学出版会、1997。
- 桑原博史。徒然草。東京：おうふう、2002。
- 鈴木大拙。禅と日本文化。東京：岩波新書、2006。
- 吉田幸一・大西善明。徒然草（上、下）。東京：笠間書院、2007。
- УІІІІ – **Українські прислів'я та приказки** / Редкол.: С.Д. Зубков (відп. ред.) та ін. Київ, 1996.
- ПРН – Даль В.И. **Пословицы русского народа.** Москва, 1997.
- ODEP – **The Oxford Dictionary of English Proverbs.** Oxford, 1970.
- Dictionary of Japanese Art Terms** [Bilingual Edition]. Tokyo, 1990.
- A Glossary of Zen Terms.** Kyoto, 1995.
- Chinese-English Dictionary of Buddhist Terms.** Beijing, 2005.
- 国語慣用句大辞典。東京：東京堂、1977。
- 日米慣用句表現辞典。東京：小学館、1997。
- 日英辞。日英故事ことわざ辞典。東京：北星堂、2000。
- 成語林。成語林故事ことわざ慣用句 [中型版]。東京：旺文社、2000。
- 美しい日本語の辞典。東京：小学館、2006。
- 広辞苑。東京：岩波書店、2008。